

PAPER DETAILS

TITLE: HILMI ZIYA ÜLKEN'DE INSAN OLMA MERTEBESİ: ASK AHLAKI

AUTHORS: Mustafa SARP

PAGES: 463-483

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3052391>

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'DE İNSAN OLMA MERTEBESİ: AŞK AHLAKI

Mustafa SARPⁱ

Öz

'Aşk Ahlakı', 1931'de yayınlanmış olup; insanın varoluşsal değerleri üzerine eğilen bir eser olarak karşımıza çıkar. Varoluşsal diyoruz çünkü hem 'Aşk Ahlakı', hem de 'Ahlak' ve 'Şeytanla Konuşmalar' adlı eserlerinin oluşturduğu genel resme uzak bir perspektiften bakıldığında; buralarda yer alan fikirlerin şu "İnsan zincirler içinde uyanır, kendi çabalarıyla birer birer bu zincirleri kırarak özgürlüğünü kazanır" önermesi üzerine inşa edildiğini görebiliyoruz. Bu ifade çok kısa bir nitelikteymiş gibi gözükse de Ülken'in insanın varoluş amacıyla ilgili bütün düşüncelerini bize yansıtır. Tabi ki sadece bu değil, aynı zamanda hocanın eklektik özelliği hakkında da bize bazı ip uçları verir. Özellikle onun etkilendiğini düşündüğümüz Platon, Kant, Kierkegaard ve Nietzsche gibi düşünürlerin izleri onun fikirlerinde dikkatimizi çekmektedir. Bu konuya çalışmamızın belirli bölümlerinde yer yer değineceğiz. Ülken'in 'Aşk Ahlakı', temelde bizlere insan olma serüvenimizi gösterir. Soru şudur aslında? İnsan, nasıl insandır? Ya da Aşık Veysel'in dediği gibi "Dava, insanlık davası" ise bu davanın üstesinden nasıl gelinecektir? Ülken'e göre buna ancak belli mertebelerden geçerek ulaşılmaktadır, çünkü mertebeler, aşk ahlakının özüdür. Toplumda başlayıp kişide tamamlanacak olan bu mertebelerdeki sınavlardan geçerek Aşk Ahlakı'na ulaşılır; onun ifadesiyle "Aşk Ahlakı, bir sınav meydandır". Bununla birlikte özellikle belirtmemiz gerekir ki 'Aşk Ahlakı', eserin ismi sizi yanıltmasın, aşkın metafizik bir temellendirmesi değildir. Mamafih, şunu da özellikle vurgulamamız gerekir ki Ülken'in ahlaki temellendirmesinin merkezinde "Aşk" vardır. Bu "Aşk" bir davadır ve bu dava insanlık davasıdır. Ülken, Aşk Ahlak'ı fikrinde aslında insanın varoluşsal serüvenini ortaya koymaya çalışır. Bu serüven öyle bir çilekeş süreçtir ki, birçok sınavı ve güçlüğü içeren bir niteliktedir. Ona göre bu sınav sürecinin yeri insanın başarmak zorunda olduğu mertebelerdir. Bu fikirlerinden hareketle Hilmi Ziya Ülken'in bütün felsefesinin insanın neliğini ortaya koymak olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu çalışmada da Ülken'in bu konuları nasıl temellendirmeye çalıştığına, onun eklektik yapısına, 'Kişi'den ne anladığına, buna paralel olarak Şahsiyetçilik ile ilgili temellendirmelerine değinmeğe çalışacağız. Bu süreçte de Hilmi Ziya Ülken'in başta Aşk Ahlakı adlı eseri olmak üzere 'Ahlak', 'Felsefeye Giriş' gibi temel diğer eserlerinden yararlanacağız.

Anahtar Kelimeler: Ülken, Aşk Ahlakı, Kişi, İnsan, Özgürlük, Varoluşçuluk.

The Level of Being Human in Hilmi Ziya Ulken: The Love Ethics

Abstract

'The Love Ethics', published in 1931, is a work that focuses on the existential values of man. We say existential because when we look from a distant perspective at the general picture formed by both 'The Love Ethics' and his works 'Ethics' and 'Conversations with the Devil', we can see that the ideas contained in these works are built on the following proposition: "Man wakes up in chains and gains his freedom by breaking these chains one by one through his own efforts". Although this statement seems to be very short, it reflects Ulken's entire thoughts on the purpose of human existence. Of course, not only this, but it also gives us some clues about his eclectic characteristic. Especially the traces of thinkers

ⁱ Öğr. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, e-posta: msarp@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9256-8247.

such as Plato, Kant, Kierkegaard and Nietzsche, whom we think he was influenced by, attract our attention in his ideas. We will touch upon this issue in certain parts of our study. Ülken's 'The Love Ethics' basically shows us our adventure of becoming human. The question is actually: How is a human being human? Or, as Aşık Veysel says, if "the cause is the cause of humanity", how can this cause be overcome? According to Ülken, this can only be achieved by passing through certain levels, because levels are the essence of The Love Ethics. The Love Ethics is achieved by passing through the tests in these levels, which begin in society and are completed in the individual; in his words, "The Love Ethics is a testing ground". However, it should be emphasised that 'The Love Ethics' is not a metaphysical justification of love, lest the title of the work mislead you. Nevertheless, we must emphasise that "Love" is at the centre of Ülken's moral justification. This "Love" is a cause and this cause is the cause of humanity. In his idea of The Love Ethics, Ülken actually tries to reveal the existential adventure of man. This adventure is such an ascetic process that it involves many tests and difficulties. According to him, the place of this testing process is the levels that man has to achieve. Based on these ideas, we can easily say that Hilmi Ziya Ülken's whole philosophy is to reveal the nature of man. In this study, we will try to touch upon how Ülken tries to justify these issues, his eclectic structure, what he understands by 'Person', and in parallel to this, his justifications about Individualism. In this process, we will make use of Hilmi Ziya Ülken's other fundamental works such as 'Ethics', 'Introduction to Philosophy' and especially his work 'The Love Ethics'.

Keywords: Ülken, Love Ethics, Person, Human, Freedom, Existentialism.

Structured Abstract

Love Ethics, lest the title mislead you, is not a metaphysical justification of love. However, we must emphasize that at the center of Ülken's moral justification is "Love". This "Love" is a cause, and this cause is the cause of humanity. In his idea of the Ethics of Love, Ülken actually tries to reveal the existential adventure of man. This adventure is such an ordeal that it involves many tests and difficulties. In his words, it is "a testing ground". In his thought, man finds himself in actual chains the moment he comes into the world. This is true for all human beings. But the human being also carries the paradox of this situation within him; that is, he is also potentially free. This is where the process of human existence manifests itself. He must realize the construction of his freedom, which he contains within him as a potential. This is what Ülken expects from him. But how? This is the fundamental problem of the philosophy of 'Love Ethics'. For Ülken, a human being who has realized his existence and built his freedom is a very valuable being. Such a human being is the center of the universe in his thought and everything is for him. Therefore, the human being must take away the value he deserves from existence. I would like to emphasize that I use the phrase "must take away" because this process is not an easy one. According to Ülken, what makes a human being human is not the body he is born with, or the titles, profession, fame, reputation, etc. he acquires later on. It is only when a human being is free from worldly passions that he can have the quality of being a human being. This is because he is now a 'Person'. It is a duty for the human being who has come into the world to realize this. He must reach this final stage. In fact, it is mandatory if he wants to be a human being. In order to reach the highest level, that is, the ultimate point of selfhood, man has to break the chains he has. To put it in Sufi parlance, one must "die before dying". The only ones who have succeeded in reaching the ultimate goal are the 'Moral Idealists', and in this way they have gained great power. However, in Ülken's thought, great power brings with it great responsibility. With the competence of responsibility, man opens the door to another secret; that is 'Conscience'. This attribute distinguishes man from all beings. He is thus freed from cruelty and being cruel. At this point, another power emerges in him, which is 'Love' and 'Friendship'. A person who ascends to the Ethics of Love does not love himself; he loves everyone. Thanks to this love, he has killed his own worldly pleasures and ambitions; he has become a 'Martyr' in Ülken's words. He has burned his worldly side to ashes; by being reborn from the ashes, he has realized being a 'Person'. In this study, we will try to explain this process, which starts from the biological and physiological structure and progresses in the form of stages, and which is a test that is not possible for everyone to complete, by adhering to Hilmi Ziya Ülken's other works, especially Love Ethics. Within the framework of all these problems, we will try to underline the following points about Ülken throughout our study. 1- It is not possible to approach Ülken's 'Ethics of Love' as a pure and unidirectional moral philosophy. 2- Rather than being a moral philosophy, his ideas are a 'philosophy of man' shaped in existentialist

style. 3- The concept of 'Love', which he took as the basis for the problem of "What is or is not a human being", has a philosophical character and a rational quality rather than a mystical one. 4-Ulken's existentialist approach to the human being and the concepts of 'Person' and 'Personality', which cause him to accept the human being as the center of the universe, show that his human philosophy is shaped within the framework of 'Personalityism'. 5- The idea of stages and the idea that these stages can be overcome at the end of the achievement of certain tests is proof that Ülken also benefited from the psychological studies of the period while constructing his philosophy, and this proves that he was an interdisciplinary thinker. 6-His acceptance of the human being as a moral being by nature and the idea that the purpose of human beings should be to see both themselves and other people as a goal, and that human beings can realize the purpose of their existence through a long process of conscious maturation, expresses that we can also consider Ülken in a philosophical anthropological manner. 7-The ideas of famous western thinkers such as Plato, Kant, Kierkegaard and Nietzsche, which he included in his philosophy, are also indicative of the fact that he was a versatile eclectic thinker. 8-Finally, his philosophy is both a philosophy of love and friendship and a philosophy of cause. The cause is the cause of humanity.

"Süregeldim aşk meyini içerek
Her bir akı karasından seçerek
Varlık dağlarını delip geçerek
Düzde ben bir insan olmaya geldim
Serimi meydana koymaya geldim"
Nimri Dede

Giriş

'Aşk Ahlakı', 1931'de yayınlanmış olup; insanın varoluşsal değerleri üzerine eğilen bir eser olarak karşımıza çıkar. Varoluşsal diyoruz çünkü hem 'Aşk Ahlakı', hem de 'Ahlak' ve 'Şeytanla Konuşmalar' adlı eserlerinin oluşturduğu genel resme uzak bir perspektiften bakıldığında; buralarda yer alan fikirlerin şu "İnsan zincirler içinde uyanır, kendi çabalarıyla birer birer bu zincirleri kırarak özgürlüğünü kazanır" (Ülken, 2004, s. 187,188) önermesi üzerine inşa edildiğini görebiliyoruz.

Bu ifade çok kısa bir nitelikteymiş gibi gözükse de Ülken'in insanın varoluş amacı ile ilgili bütün düşüncelerini bize yansıtır. Tabi ki sadece bu değil, aynı zamanda hocanın eklektik¹ özelliği hakkında da bize bazı ip uçları verir. Özellikle onun etkilendiğini düşündüğümüz Platon, Kant, Kierkegaard ve Nietzsche gibi düşünürlerin izleri onun fikirlerinde dikkatimizi çekmektedir. Bu konuya çalışmamızın ileriki kısımlarında yer yer değineceğiz.

Ülken'in 'Aşk Ahlakı', temelde bizlere insan olma serüvenimizi gösterir. Soru şudur aslında? İnsan, nasıl insandır? Ya da Aşık Veysel'in dediği gibi "Dava, insanlık davası" ise bu davanın üstesinden nasıl gelinecektir? Ülken'e göre buna ancak belli mertebelerden geçerek ulaşılmaktadır; çünkü mertebeler, aşk ahlakının özüdür. (Ülken, Aşk Ahlakı, 2004, s. 142). Toplumda başlayıp kişide tamamlanacak olan bu mertebelerdeki (Ülken, 2004, s. 144) sınavlardan geçerek; Aşk Ahlakı'na ulaşılır, onun ifadesiyle "Aşk Ahlakı, bir sınav meydanıdır". (Ülken, 2004, s. 194)

Hilmi Ziya Ülken'in bütün felsefesinin insanın neliğini ortaya koymak olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Sonuçta, O'nun ifadesiyle "insan alemin mihrakı"dır (Ülken, 2004, s. 55) ve her şey onun içindir. Bu açıdan bakıldığında hocanın bünyesinde varoluşsal anlamda insanın değerinin paha biçilemez olduğu görülmektedir. Tabi altını çizmek gerekirse buradaki 'İnsan'dan kasıt varoluşunu gerçekleştirmiş olan insandır.

Biz de bu çalışmamızda Ülken'in 'İnsan'a, insanın 'varoluş süreci'ne, onun 'özgürlüğü'ne ve bütün bunları 'nasıl inşa etmesi gerektiği'ne ilişkin fikirleriyle birlikte; bunları eklektik bir yapıda nasıl ortaya koyduğuna değinmeğe çalışacağız.

¹ Eklektiğin olumsuz bir anlam taşımadığıyla ilgili bkz. Cafer Sadık Yaran, "İslam Felsefesinde Eklektisizm Sorunu", *İslam Felsefesinin Sorunları*, (Editör Mehmet Vural), Elis Yayınları, Ankara, 2003, s.37-55.

Zincirler İçinde Uyanan İnsan

Rousseau'nun insanın özgür doğduğu fakat her yerden zincire vurulmuş olduğu hakkındaki ifadesini (Rousseau, 2006, s. 4) hatırlayacak olursak; burada Ülken'in fikriyle örtüşen temel bir noktaya dikkat çekmemiz yararlı olacaktır: **'zincirlere vurulmak'**.

Zincir metaforu² dile pelesenk olmuşçasına felsefede sıklıkla karşımıza çıkar. En sistemli ve etkileyici örneğinin tabii ki Platon'un mağarasında olduğu aşıkardır. Özellikle 'Devlet' adlı eserinin yedinci kitabında yer verdiği mağara benzetmesinde insanların doğdukları andan itibaren zincirlerle beş yerlerinden bağlandığı hususundaki fikirleri bunu bize net bir şekilde göstermektedir. (Platon, 2010, s. 231)

Devlet'te ifade edildiği üzere insanlar oluş âlemine geldikleri andan itibaren bir mağarada bulunurlar ve bununla yeterli olmayıp aynı zamanda da öyle sıkı sıkıya bağlılardır ki kafalarını ve vücutlarını hiçbir yere kımlıdatamazlar (Platon, 2010, s. 231). Yani zincirlerle mağarada tutsaktırlar. İşte bu durum Rousseau'nun ifadesindeki ikinci kısma karşılık gelir. Peki zincirler kırılabilir mi?

"Zincirlerden kurtulunabilir mi?", büyük bir problemdir ve Platon'un şu sorusunda kendini bulur: *"Bu adamların zincirlerini çözer, bilgisizliklerine son verersen, her şeyi olduğu gibi görürlerse, ne yaparlar?"* (Platon, 2010, s. 232). Diyalogun devamına bakacak olursak; cevaba ulaşabiliriz: insan doğasını inşa eder ve bunu yaparken de bir süreçten geçer. Öyle bir süreç ki elem ve kederle doludur. Çünkü insanını bu süreçteki *"bütün bu hareketleri ona acı verecektir"* (Platon, 2010, s. 232) Kısacası herkesin harcı değildir.

Ülken'in davasını anlamada bize büyük yararı olacağını düşündüğümüz hem Platon'un hem de Rousseau'nun bu konudaki fikirlerine baktığımızda, insanın varlık doğasının zincirleri kabul etmediği fakat oluş aleminin içinde öyle ya da böyle kendini bu durumda bulduğu anlaşılmaktadır. Platon ve Rousseau, insanın bu duruma nasıl geldiğini ve bu durumdan nasıl çıkabileceğini kendi felsefelerine dert edinmişleridir. Sonuç şudur ki! İnsan, bulunduğu konum açısından olmasa da³, özü gereği özgürdür ve gayesi de bu varoluşsal süreçte bunu ortaya koymak olmalıdır.

Ülken'in davası da bu iki filozofunkinden farklı değildir. Ona göre de insan, kendini köleleştiren bu zincirlerden biran evvel kurtulmalıdır; çünkü bu insanın varoluş gayesidir. Ve O da bu durumdan çıkışın sancılı ve zor bir süreç olduğu konusunda diğerleriyle hem fikirdir. Bakın ne diyor:

² Burada metafor olarak özellikle nitelendiriyoruz çünkü dilimizde eşanlamı olarak kullanılan istişare, mecaz, teşbih gibi kelimelerin aslında metafora tam karşılık gelemediği ve bunların metafordaki gibi tam bir anlam değişikliğini yansıtmadığı görülür (Şen, 2022, s. 462). İleride göreceğiniz 'Yolcu' ve 'şehit' metaforları tabirini kullanmamızın altında yatan yine aynı sebeptir.

³ Burada bu ifadeyi özellikle kullandım. Çünkü, Platon için bu konum gölgeler dünyası iken; Rousseau'da döneminin toplumu ve Ülken'de de mertebelerdir.

“İnsan bedeniyle insan değildir. Doktriniyle ve mevhumeleriyle de insan değildir. O ancak doymak bilmez bir eylem kaynağı olan tutkusundan kurtulmuş kişiliğiyle insandır”
(Ülken, 2004, s. 55)

Bedensel yanımız, kendimizi gerçekleştirme sürecimizden bizi alı koyar ve özgürlüğümüzü inşa etmemizi engeller. Bu çerçeveden bakıldığında, insanı insan yapan bedeni değildir; ruhunun özürlüğü ortaya koymasındır (Ülken, Aşk Ahlakı, 2004, s. 55). Ruhun özgürlüğü elde etmesi, onun felsefesinde o kadar çok önemlidir ki, ona göre bu durum aslında insanın varoluş sürecinin en son aşamasıdır. Buraya da insan, ancak ve ancak kendi çabalarıyla (Ülken, Aşk Ahlakı, 2004, s. 248) varmak zorundadır.

Özgürlük son aşama. Siz de taktir edersiniz ki bir son aşama varsa bir de ilk aşama vardır. Ülken için varoluş sürecin ilk aşaması ya da onun terminolojisini kullanacak olursak ilk mertebesi, insanın biyolojik yanını temsil eder. Burada bizi yönlendiren güçler, hiç de öyle mistik ya da metafizik değildir. Tam tersine biyolojik ve fizyolojiktir. Süreç boyunca isteklerimiz olacaktır tabi ki, fakat önemli olan bu isteklerimizi yönlendiren ve etkileyen güçlerin ne nitelikte olduğudur. (Ülken, 2004, s. 100,265-269) İşte bu ilk evrede bunlar dünyevidir. Platonvari konuşursak buna gölgeler (Platon, 2010, s. 233 (516 b)) alemi ya da Kantçı terminolojiyle fenomenler (Menğüşoğlu, 1969, s. 18) diye biliriz.

Homo Phaenomenon anlamında insan, aslında canlı ve cansız alemin bir ögesi olarak varlığını sürdürür. En azından Kant düşüncesinde böyledir. (Menğüşoğlu, 1969, s. 19) Bu açıdan bakıldığında Ülken’in insanın biyolojik isteklere bağlı olması görüşüyle (Ülken, 2004, s. 265) Kant’ın fenomen dünyadaki insanı hayvanlardan ayrılmayan ortak özelliklere sahip olarak kabul etmesindeki düşüncesi (Menğüşoğlu, 1969, s. 20) arasında benzerlikler görmemiz mümkündür. Özellikle Kant, insanın bu maddi dünyada kaldığı ve hayvani isteklere yönelmeye devam ettiği sürece gayesi olan insani olanı; yani onu maddi olanın üstüne taşıyan ethos, ilim ve sanat gibi başarıları gerçekleştirmesinin mümkün olmadığını ifade eder (Menğüşoğlu, 1969, s. 21). Kant’ın bu düşüncesine paralel olarak Ülken’e göre de, insanın varoluş sürecinin başlangıcı olan bu biyolojik isteklerde kalması, onun asıl doğasını icra etmesinde engelleyici bir unsurdur. İnsanın zincirlerle uyandığı yer tam da burasıdır (Ülken, 2004, s. 253) . Peki ne yapmalı insan? Tabi zincirleri kırmalı; nefsiyle mücadele ederek üst değerlere doğru (Ülken, 2004, s. 196) emin adımlarla yol almalıdır. Bu aynı zamanda insanın bir ‘Kişi’ olma sürecini de ifade eder.

Kişi Olarak İnsan

Ülken, insanın zincirleri kırması sürecini onun bir ‘İnkılap’ geçirmesi olarak nitelendirmektedir. Onun düşüncesinde dünyada gözlerini açtığı anda kendini zincirlere bağlı bir şekilde bulan insanın hem kendini hem amacını hem de bulunduğu koşulları fark etmesi, onun içinde bir kuvve olarak mevcuttur. Bu kuvveyi fiil hale geçirmesi bir süreç gerektirmektedir. Bu süreci tamamlaması ise ilk haliyle aynı kalmaması; yani değişmesi anlamına gelir. Bu durumu Ülken, ‘İnkılap’ kavramıyla özdeşleştirir (Ülken, 2004, s. 147). İnsan, geçirdiği bu İnkılap sayesinde artık herhangi bir insan değil o bir ‘Kişi’ dir. Burada onun

'Kişi' ve 'İnkılap' ilişkisini daha iyi anlayabilmek için 'Kişi' kavramına daha yakından bakılmasının yararı olacaktır.

Kavramsal analizi açısından Kişi'ye baktığımızda karşımıza oyuncunun oyunda yüzüne taktığı maske anlamında kullanılan 'Persona' kelimesi çıkmaktadır. Daha sonra anlam genişlemesine uğrayarak, 'rol' anlamında kullanılan 'persona' (Teichman, 1985, s. 177) genel manada insanın gerçek temel öz benliği olarak ifade edilmektedir. (Cevizci, 2002a). Ayrıca maddi varlıklar arasında yalnızca insan bir 'Kişi' olarak anlam kazanır; çünkü yalnızca o rasyonel bir doğaya sahiptir. Bu açıdan da dünyevi varlıkların en üstünüdür ve o bir kişi olarak özel niteliklere (Runes, 1942, s. 229) sahiptir. 'Kişi'nin bu özelliği Ülken'de 'Alemin Mihrakı' ifadesiyle anlamlandırılır.

'Kişi', kavramına bakıldığında onun sadece felsefi düzlemde değil aynı zamanda psikoloji ve sosyolojinin de konuları içerisinde önemli bir yeri oldu görülür. Felsefede Boethius 'Kişi'yi rasyonel bir töz (Copleston, 1950, s. 3) olarak ifade ederken; Jung'un ise, 'insanın davranışlarında ortaya çıkan ben' (Bozkurt, 2014, s. 65) şeklinde tanımladığı görülmektedir. Locke ise, 'Kişi'yi düşünen bir akıl varlığı olarak kabul eder. Böyle bir varlık aynı zamanda bilinç özelliğine de sahiptir (Locke, 1992, s. 211). Bu açıdan bakıldığında, bir varlığın kişi olabilmesi için akıl varlığı olması yetmez; bir bilinç özelliğini taşıması ve bunu da açığa çıkarması zaruridir.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran özellik akıl⁴ olsa de insanlar arasındaki farkı ortaya koyan yegâne özellik olarak karşımıza 'Kişi' kavramı çıkar. Genel manasıyla 'Kişi', "insanın sahip olduğu belirli bir hal ya da durumu" (Gökalp, 2014, s. 123) ifade eder. Bu hal ya da durumdan kasıt, olmuş bitmiş bir şey değildir. Tam aksine o bir süreci karşılık gelir. Bir süreç içerisinde bulunuşu onu tanımlanmaz bir varlık haline sokar. Bu açıdan bakıldığında 'kişi' aslında oluş hareketi içindeki bir yaşam aksiyonu olarak görülmektedir. Bu aksiyon içinde o, kendini bilen ve kavrayan bir varlık (Gökalp, 2021, s. 131) olarak karşımıza çıkar.

Burada 'Kişi' kavramını daha iyi ortaya koymak adına, onun 'Fert' kavramıyla ilişkisine de bakmak gerekmektedir. 'Fert', nesneleşmeye içeren bir sürece karşılık gelirken; 'Kişi', öznelleşme sürecini ifade eder. Bu açıdan bakıldığında bu iki kavramın birbirlerine zıt yönde ilerleyen iki farklı sürecini ifade ettiği anlaşılmaktadır. 'Fert', maddi olana doğru yönelmeyle ve kendi üzerine dönmeyle ilgili bir yapıyı içerirken; 'Kişi', maddi olandan uzaklaşmaya ve başka varlıklara da açılmaya karşılık gelir (Urhan, 1998, s. 55). Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, 'Fert'i, maddi dünyanın kaynağı olan maddi kutupta; 'Kişi'yi de özgürlüğün kaynağı olan spiritüel kutupta aramak gerekir (Gökalp, 1994, s. 36). Her ne kadar bu iki kavram birbirlerinin aleyhineymiş gibi gözükseler de aslında bunlar birbirlerinden ayrılmazlar; sadece insandaki iki farklı süreci (Gökalp, 2021, s. 131) ifade

⁴ Aristoteles, 'Ruh Üzerine' adlı eserinde 'Ruh' kavrama değinir. Onun Ruhtan anladığı "bilkuve olarak hayata sahip olan doğal bir cismin entellekheiası"dır (Aristoteles, 2001, s. 65); bu açıdan bakıldığında ruha sahip olmak canlı olmakla aynı anda kullanıldığı (Özcan, 2006, s. 104) anlaşılmaktadır. Bitkisel, Hayvansal ve İnsani Ruhtan söz eden Aristoteles, İnsani Ruh'u diğerlerinden ayıran özellik olarak akıl yürütme yetisine işaret etmektedir (Aristoteles, 2001, s. 80).

ederler. Daha açık bir ifadeyle, insan bir boyutuyla fert diğer boyutuyla kişidir (Şahıs) (Gökalp, 2002, s. 60). Bu zıt yöndeki süreç içinde bulunan insan bu çift kutupluluk arsında sürekli bir gerilim içinde bulunur. Fakat burada özellikle altını çizmek gerekir ki, bu çekişme sonun da bu iki kavramın birbirleri yerine geçebileceği sonucu çıkarılmamalıdır. Ancak şu da bir gerçektir ki 'Fert'ten 'Kişi'ye doğru bir evrimin de varlığı söz konusudur. Hatta bu evrim, bir dönüşüm ya da yeniden kuruluş olarak tanımlanmaktadır. Bu insandaki iki süreçten biri olan 'Kişi'nin üst seviyelere yükselmesi (Urhan, 1998, s. 56) anlamına gelir. Hilmi Ziya Ülken açısından 'Kişi'nin en üst seviyeye yükselmesi 'Aşk Ahlakı' mertebesine ermesi ve insanın zincirlerini kırması olarak anlaşılmaktadır. Çünkü onun düşüncesinde bütün acılara rağmen zincirlerini kırabilen insan spiritüel kutbu olan 'Kişi' boyutunu en üst seviye çıkarmış demektir. Peki, insan bu zincirleri nasıl kırabilir?

Zincirlerini Kırın İnsan

İnsan kusurlar içinde dünyaya gelir. (Ülken, 2004, s. 196) Bu tüm insanlar için ortak bir durumdur. Fakat 'Kişi' olacak insanı diğerlerinden farklı kılan, bu kusurlarını, yani nefsin tanıması ve onu kontrol altına alıp⁵ esas gayesi olan üst değere, Aşk Ahlakına ulaşmasıdır (Ülken, 2004, s. 102).

'Kişi' Ülken'in düşüncesinde "*ahlaki hareketin gerek etkeni gerekse hedefidir*" (Ülken, Ahlak, 2001, s. 208). Bu yüzden insanın varoluşsal süreci onun 'Kişi' olmasına doğru bir evrimleşmeyi ifade eder. Ülken açısından bu insanın ruhta **inkılap** geçirmesidir (Ülken, 2004, s. 147).

İnkılap kolay bir süreç değildir. Bunun böyle olmadığını Ülken'in 'Yol' ve 'Yolcu' metaforunda açıkça görebiliriz. Şöyle ki, Ülken'in gözünde değişim sürecinde olan insan, bir 'yolcu' olarak nitelendirilmektedir. Ve 'yolcu' bu varoluş menzilinde elbette yorulabilir; hatta kahra uğrayıp cefa çekebilir (Ülken, 2004, s. 111). Ama zaten olması gereken, bütün bu acılarla kaplı süreçte yok olmadan; acılara yenik düşmeden ideale varmaktır. Yalnızca buna erenler, kahraman olarak nitelendirilebilir. Kendi ifadesiyle "*Hürmüz ile Ehrimen'in⁶ kavgasında harap olan asla sükuna varamaz*" (Ülken, 2004, s. 141). Bu mücadeleden anının akıyla çıkabilen ve bütün acılara rağmen hedefine varabilmiş olan insan, 'Kahraman'dır. Nietzsche'nin ifadesiyle

⁵ Ülken'in bu ifadesinin akla Descartes'in "Ruhun İhtirasları" adlı eserinde yer verdiği düşüncelerini getirdiğini belirtmem gerekir. Descartes bu eserinde ihtiraslarımızın bizi biz yapan şeyler olduğunu onları yok etmenin mümkün olmadığını fakat kontrol altına alınabileceğiyle ilgili bir temellendirme yapmak istemiştir. (Descartes, 1972, s. 34-39)

⁶ Hürmüz (Ahura Mazda), bilgeliği ve aydınlığın sembolü olarak karşımıza çıkar. Hikmet ve hakikati ifade eder. Bunun tam karşısında ise Ehrimen vardır. Cehaleti ve Kötü olanın sembolü olarak karşımıza çıkar. Bu iki ruh devamlı birbiriyle mücadele halindedir. Bu mücadele bilgeliğin cehaleti alt etmesiyle sonuçlanmaktadır. Bkz. Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hurmuz--zerdustilik> 10.01.2023. Ayrıca, 'Erken Dönem Türk Düşüncesi'nde de bunun izlerini görebiliriz. Özellikle burada metafor olarak karşımıza Aslan ve Öküz çıkar. Aslan bilgeliği ve Öküz ise cehaleti simgeler. Bu mitolojik öğeler uzun yıllar geçmesine rağmen varlığını korumuştur. Şöyle ki İslamiyet sonrası Türk düşünce ve inanç siteminde de kendini göstermektedir. Özellikle Diyarbakır Ulu Camii'nin duvar motiflerinde Aslan ve Öküz mücadelesine yer verilmiştir. (Bilgili, 2017, s. 98)

öldürmeyen acı onu güçlendirmiştir (Baykan, 2000, s. 107). İnsan artık sürecin başında olduğu gibi zayıf değildir; O, artık bir şövalyedir.

Ülken'de inkılap, insanın ideal olana varmasını ifade eder; ideal ise 'Sükun'a ermektir. Ama onun düşüncesinde 'Sükun'un kapısı herkesin geçebileceği kadar geniş değildir (Ülken, 2004, s. 141). Bu kapıya varıp; bu kapıdan geçebilmek için onun düşüncesinde *"kinin geçidini aşmak ... çokluk köprüsünden geçmek ... tutku ocağında pişmek gerekir"* (Ülken, 2004, s. 73). Peki buradaki **"Tutku Ocağında Pişmek"**ten ya da **'Çokluk Köprüsünden Geçmek'**ten ne anlamalıyız? Buna Ülken'in yanıtı nettir: Mertebeler.

Ülken, insanı alemin mihrakı olarak kabul eder. Bunun nedeni de onun aslında özü gereği ahlak varlığı olmasıdır. Ahlak varlığı olması demek ise kendini bir 'Kişi' olarak ortaya koyabilme potansiyelinin olması anlamına gelir. Sonuçta daha önce de bahsettiğimiz gibi onun gözünde insanın özünü bedeni ya da mevhumeleri oluşturmaz; onu insan yapan aslında 'Kişi', olmasıdır. 'Bu ise zincirleri kırması anlamına gelir. Peki bu zincirlerin kırılması nasıl gerçekleşecek? Tabi aşama aşama. Buna Ülken **'Mertebeler'** der. Peki nedir bu mertebeler?

Ülken, mertebelerin 'Aşk Ahlakı'nın merkezini oluşturduğunu açıkça ifade eder. Mertebeler, insanların ruh ve aksiyonlarına göre derecelendirilmelerini; birbirlerinden de bu derecelerle ayrılmasını sağlar. Buradaki insanlar arasındaki ayrımın sınıfsal ya da kasta dayalı bir ayrım olmadığına da özellikle altını çizer. (Ülken, 2004, s. 143) Özellikle bu konuda *"Biz sahte sınıfları zihinlerde yıkarak yerine insani mertebeleri kuracağız"* (Ülken, 2004, s. 168) diyerek; insanlar arasındaki farkın bir sınıf veya yaradılış farkı olmadığını özellikle vurgular.

Bu mertebeler aslında insanın özgürleşmesini ifade eder. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere insan, varoluşa özgür gelmemiştir. Aksine, birçok yönden zincirlerle bağlıdır. Fakat bu mertebeleri bir bir aşarak özgürleşecektir; bu uzun ve çetrefilli yolda onu çatışmalar, ıstıraplar ve büyük çabalar beklemektedir; hatta nihai hedefe ilerlerken kurbanlar vermek zorunda bile kalacaktır. Bakın Ülken bu konuda ne diyor:

"İnsan özgür olarak doğmamıştır. Fakat içinde hayvanla toplumun çalışması bu özgürlüğü pençelege pençelege kazanmıştır. İnsan ahlaka ve ruha sahip olarak dünyaya gelmemiştir... insan zincirler içinde doğar, fakat hayatı pahasına bu zincirleri kırarak... özgürlüğe ulaşır...ruhun ve ahlâkın hürlüğüne ancak çatışmayla, çabayla, ıstırapla ve kurbanlarla ulaşacaktır" (Ülken, 2004, s. 188)

Bu ifadelerde dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise özgürlükle birlikte ahlakın da inşası bu mertebelerin aşılmasıyla gerçekleşeceğidir. Burada Hobbes'in 'Doğal Durum' hakkındaki fikirleri zihnimize canlanabilir. Biliyoruz ki Hobbes de insanın ilk aşaması olan doğal durumda doğru ve yanlış gibi ya da adalet ve adaletsizlik gibi kavramların yerinin olmadığını savunmaktadır. Hobbes bu konuda şunları kaleme almıştır:

"Böyle bir savaşta hiçbir şey adalete aykırı değildir. Bu herkesin herkese karşı savaşının bir sonucu da böyle bir savaşta hiçbir şeyin adalete aykırı olamayacağıdır. Orada, doğru ve yanlış, adalet ve adaletsizlik kavramlarına yer yoktur. Genel bir gücün olmadığı yerde, yasa yoktur; yasa olmayan yerde de adaletsizlik yoktur. Cebir ve hile savaşta en büyük iki

erdemdir., Adalet ve adaletsizlik ne bedenin ne de zihnin melekeleridir.” (Hobbes, 2007, s. 96)

Bu noktada Ülken ile Hobbes’in fikrileri benzerlik gösterse de insanların varoluşa geldikleri anda özgür olup olmadıkları konusunda birbirlerinde ayrılırlar. Ülken, doğdu anda insanların bu aşamada özgür olmadıklarını ifade ederken; Hobbes, doğal hak gereği insanların bu ilk aşamada her şeyi yapma özgürlüğü olduğu açıkça ifade eder.

“DOGAL HAK, kendi doğasını, yani kendi hayatını korumak için kendi gücünü dilediği gibi kullanmak ve kendi muhakemesi ve aklı ile, bu amaca ulaşmaya yönelik en uygun yöntem olarak kabul ettiği her şeyi yapmak özgürlüğüdür.” (Hobbes, 2007, s. 96)

Hobbes, doğal durumda insanın ‘doğal hak’ gereği zaten özgürlüğe sahip olduğunu fakat bulunduğu varlık koşulları içinde bundan belli ölçüde feragat etmek zorunda kalacağını savunur. Çünkü bu seviyede “insan, insanın kurdudur”. Ülken ise, insanın özgürleşme sürecinin ancak mertebelerde ilerleyerek gerçekleşeceğini düşünür. Bu açıdan onun felsefesinde mertebeler ‘Aşk Ahlakı’nın temel taşı olarak kabul görür.

Mertebeler, insanın kendini gerçekleştirme, diğer bir ifadeyle varoluşunu ortaya koyması için aşması gereken her biri kendi içinde yüce dağlar gibidir. Zerdüşt’ün dediği gibi özgürlük için, kendine ve kutsala bir hayır demek için nasıl ki gereği varsa aslanın (Nietzsche, 2003, s. 30), Ülken’de de bu mertebeleri aşmak ve ‘Kişi’ olmak için ateşte pişmek; dövüşmenin azabına katlanmak gerekir (Ülken, 2004, s. 168). Acı ve keder çekmeden insanın pişmesi ya da olması mümkün değildir. Şah İsmail’in “Kırk yıl kazanda dur kayna, dahi çiğ bu ten dediler” sözleriyle ifade ettiği gibi bu, uzun ve meşakkatli bir süreçtir ve herkesin harcı değildir.

Mertebeler toplumda başlar ve ‘Kişi’ de sonlanır (Ülken, 2004, s. 144). Kendini gerçekleştirme yoluna giren herkes, bu mertebelerden geçmek zorundadır. Herkes, daha doğrusu, varoluşsal hakikatini gerçekleştirmek isteyen herkes, kendi çabasıyla bu dört mertebeyi aşmakla yükümlüdür (Ülken, 2004, s. 248). Aynı Zerdüşt’ün devesinin dağları aşması gibidir. Dağlar, insanın kendini aşmasını sembolize etmekte olup; bu dağları aşma sırasında devenin yükü ne kadar ağır olursa gücü de o kadar artmaktadır. Zerdüşt’ün devesinin sınavı, dağları aşması (Baykan, 2000, s. 107); Ülken’in sınav meydanı ise ‘Aşk Ahlakı’dır. (Ülken, 2004, s. 194)

Bu meydanın ilk mertebesi **Halk Mertebesi**’dir. Ona göre bir zümrenin içinde bulunan ve onlara göre hareket eden ya da bir yığına bağlanan herkes kendini bu mertebede bulur. Burada insan, etrafındakilerle neden birlikte olduğunun algısına sahip olmadan ya da bu konuda hiçbir şey bilmeksizin bulunduğu kitleye körü körüne bağlanmıştır. Burada olan insan, hiçbir sorumluluk almadan sadece idare edilmek (Ülken, 2004, s. 144) yani **güdülmek** ister. Aynı, Nietzsche’nin ‘Sürü İnsanı’nın varoluşun tansiyonuyla yüzleşemeyip; bu gerginlikten kaçıp, aşınaya sığınıp; kendini uyuşturmasında (Baykan, 2000, s. 98) olduğu gibi. Çünkü ‘Sürü İnsanı’ doğası gereği zayıftır ve varlığını sürdürebilmek için başkalarına ihtiyaç duyar (Baykan, 2000, s. 96). Ülken’in ‘Halk Mertebesi’ndeki insan da var olmak için bir zümre içinde bulunmak zorundadır. Böyle bir durumdan çıkabilmek, gerçekten büyük bir değişim

ve yıkım gerektirir. Ülken'in bu evreleri aşma çabasını bir '**İnkılap**' olarak nitelendirmesini bu noktada daha iyi anlayabiliyoruz.

Bu evrenin diğer bir özelliği, ahlakın temellendirilmesindeki nitelik farklılığıdır. Burada hakim olan, 'Korku'dur. İnsanların eylemlerini şekillendiren, yapmayı ya da yapmamayı belirleyen -diğer bir çağdaş Türk düşünürü olan Nurettin Topçu'nun ifadesiyle itici ve frenleyici güç (Topçu, 2012, s. 58)- insanların içinde bulunduğu zümrenin değerlerinden, inançlarından ve yaptırımlarından korkmalarıdır. Korkunun konusu değişebilir. Kanun korkusu, Allah Korkusu, sultan korkusu, silah korkusu, bu mertebede bulunan insanı disipline etmiş (Ülken, 2004, s. 144) ya da Nietzsche'nin düşüncesiyle söylersek boyun eğdirmiştir (Kuçuradi, 2009, s. 27). Bu açıdan bakıldığında nasıl ki 'Sürü' için ahlak bir araçtır (Kuçuradi, 2009, s. 30); Ülken'in 'Halk Mertebesi'nde de aynı durumdadır. Korkunun giderilmesi **amaç**, bunun için yapılan iyi davranışın kendisi ise **araç** olmaktadır. Nasıl ki 'Sürü İnsanı'nın en çok korktuğu komşusunun kendisiyle ilgili düşüncesidir (Kuçuradi, 2009, s. 29); bu ilk mertebedeki insan için de bulunduğu zümrenin değerlendirmeleri onun için önem teşkil etmektedir.

'Halk Mertebesi'nin belirleyici özelliği olan ahlakın, yani insanların eylemlerini şekillendiren etken gücün **korku** olması, Ülken'e göre, ancak çocuk ve ilkel insanda gözlemlenebilecek bir durumdur. Tabi onları yönlendirenin korku olması, onlarda başka duyguların olmadığı anlamına da gelmez. Sevgi, sempati ve bunun gibi başka hislere sahiptirler fakat tepkilerini yönlendiren **hakim gücün** korku oluşu anlamına gelir. Özellikle burada Ülken, "Res'el Hikmet-i Mehafetullah" (Hikmetin başı Allah korkusudur) (Ülken, 2001, s. 186) ifadesini örnek olarak verir.

Ülken bu konuda nettir. Korkuya dayalı bir ahlak kesinlikle kurulamaz. Hatta sadece ahlakın temellendirilmesinde değil; tüm yapıların inşasında korku, temele koyulamaz. Çünkü korku, bir ürküntüdür. Temel olmayışının en önemli sebebi de budur. Ona göre özgürlük, insanın kendi vicdanından hareketle eylemlerini sevgiyle ve bilinçli bir şekilde ortaya koyması olarak tanımlandığından (Gökalp, 2002, s. 60); korkuya dayalı bir yapı, insanların duyumlarını, algılarını ve karar melekelerini **felce** uğratmakta ve böylece özgürlüğü ortadan kaldırmaktadır (Kılıç, 2015, s. 2149). Bakın Ülken ne diyor:

"Korku üzerine kurulmuş ahlâk olamaz. Cehennem korkusu ve kılıç korkusu, Allah korkusu ve kanun korkusu eğer bizi düzeltecekse, bu düzelmenin gözümde hiçbir değeri ve İnsanî ahlâk ile bir ilişkisi yoktur" (Ülken, 2004, s. 101)

Hatta bu sözlerine paralel olarak 'Şeytanlar Konuşmalar' adlı eserinde, şeytanın ağzından şunları kaleme almaktadır:

"Pususunda bekleyen aç, haris, alçak, mürai, hilekar, sinsi ve ahmak insan. Her devre göre fetva verilir; her kalıba göre dua edilir. Eski dostla bir pula satılır. Bir cemiyet bir lokma için alçakça düşmana teslim edilir. Bu Allah'ın yarattığı en kötü çamurdan, benim yoğurduğum maskara ve rezil insan." (Ülken, 2003, s. 32)

İnsanın ideale ulaşması için bu mertebede bulunması ama burada kalmayıp; Zerdüş'tün devesinin dağları aşması gibi burayı aşması zorunludur. Bunu yapabilmesi, insanın kendini gerçekleştirme sürecinin ikinci aşamasına geçmiş olduğu anlamına gelir. Hakiki mutluluk için bunu gerçekleştirmek zaruridir. Çünkü *“Yalnız kendi derdine düşen ve nabız saymaktan başka endişesi olmayan bir insanın mesut olmasına imkan”* (Ülken, 2003, s. 56) yoktur. Bundan dolayıdır ki hakiki saadet arayışında o, diğer mertebeye sıçramak zorundadır.

İkinci meretebe **‘Vatandaş Mertebesidir’**. İlk varoluş alanını düşkünlüğünden sıyrılmak isteyen herkes artık bu mertebededir. Burada insan gözünü geleceğe diker. Gelecekte daha güzel bir hayata varma düşüncesi, onun tüm zihnini kuşatmıştır. Öyle ki, bugün çektiği acılara, kahırlara ve eziyetlerle sırf bu gelecek umudu hatırına katlanır. Burada hareket ettirici unsur, umuttur. Bir eylem, gelecek umudu için yapılır. Bu açıdan ‘İyi’nin bizatihi kendisinin bir değeri, yoktur. Çünkü eylem daha güzel ve rahat bir yaşam için gerçekleştirilir. Ama bu bir tehlike içir. O da şudur ki, umut edilen ögenin -o veya bu şekilde- ortadan kalkma durumu söz konusu olursa; hatta ona ulaşmak dahi tehlikeye girerse eylem sona erebilir. Bu açıdan ‘Vatandaş Mertebesi’nde insan sadece **umudun** (Ülken, 2004, s. 145) etkisiyle itaat etmektedir.

‘Vatandaş Mertebesi’nde ahlakın temellendiği unsur **‘Umut’**tur. Sadece ahlaki alanın değil; diğer yapıların şekillenmesinde de umut karşımıza çıkar. Gelecek umudu, ikbal umudu ve cennet umudu gibi. Ülken’e göre *“Umut üzerine kurulmuş ahlak olamaz”* (Ülken, 2004, s. 102). Burada ahlak, bir değer olarak değil; bir his olarak karşımıza çıkar. Bu his de umuttur. Umudun ortaya çıkabilmesi için bu mertebedeki insanların bulundukları durumdan daha yetkin bir hale geçebilmelerinin **olasılık** dahilinde olması, gerekir. En azında **tasavvur olarak** bile böyle olması yeterlidir (Ülken, 2001, s. 187). Umut etmenin sonucunda bir **beklenti hali** vardır. Bu ise ahlakın doğasına aykırıdır. Bu onun en önemli özelliği olan evrenselliğini ortadan kaldırmakta; onu görelî bir duruma getirmektedir (Kılıç, 2015, s. 2162). Dolayısıyla Ülken’in burada en önemli itirazı, ahlakı değerînin gaye olmaktan çıkarılıyor; araç haline getiriliyor olmasıdır (Kılıç, 2015, s. 2163). Araç ise, işi bitince bırakılan bir şeydir. Bakın Ülken bu konuda ne diyor:

“Umut üzerine kurulmuş ahlak olamaz. Uçmak (cennet) ve gelecek umudu, mağfiret umudu ve şöhret umudu; eğer vaat ettikleri tatmin ve menfaatle bizi erdemli yapacaklarsa; bu vaatlerin bir hayal ve bir tuzak olduğu anlaşıldığı vakit erdem bitecektir. Veya bu umutlar tatmin edildiği, sahte mutluluğa varıldığı ve şöhret temin edildiği zaman ahlâka lüzum kalmayacaktır.” (Ülken, 2004, s. 102)

Ülken ahlakın araçlaştırılmasına kesinlikle karşıdır. Bunun en büyük sebebi insanın doğasına aykırı olmasıdır. Çünkü ona göre daha önce de ifade ettiğimiz üzere insan, bir ahlak varlığıdır. Ahlakı araçlaştırması aslında doğrudan kendisini de araç durumuna sokması anlamına gelir. Böyle durumda insan ideali olan menzile varamadan varoluş sürecine veda etmiş olur. Burada Ülken’in Kant’ın düşüncelerinden etkilendiğini görebiliriz. Aşk Ahlakı’nda özellikle bu konuya büyük yer vermiştir (Ülken, 2004, s. 114). Ülken’in bu konudaki

düşüncelerini daha iyi anlayabilmek için gelin biz de Kant'ın araç ve amaç hakkındaki fikirlerine kısaca değinelim.

Kant için “dünyada ve dünyanın dışında bile iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez” (Kant, 2002, s. 8). Bir ahlaki buyruğun temeli ‘iyi isteme’dir ve bu bizatihi kendi başına, iyidir. Bu açıdan bakıldığında ‘iyi isteme’ araç değil; gayedir. Ahlak varlığı olan insanın da görevi, bu “iyi istemeyi” ortaya koymaktır (Kant, 2002, s. 9). Varlık koşulları gerek biyolojik gerekse fiziki açıdan doğaya dayananlara Kant, ‘Şey’ler adını verirken; ‘Akıl’ sahibi bir ahlak varlığı olan insanı ‘**Kişi**’ olarak belirler. ‘Şey’ler araçken, ‘Kişi’ bir amacı ifade eder. Bu yüzden insan ancak “gerek kendine gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülürse” (Kant, 2002, s. 45) ‘Kişi’ olarak karşımıza çıkabilir.

Kant, varlıkları ya **fiyatı** ya da **değeri** olduğu konusunda nettir. Ona göre **ikamesi**⁷ olabilecek her şeyin bir fiyatı; eşdeğeri olmayanların ise değeri vardır. Örneğin bir kalemin fiyatı vardır; bir masanın fiyatı vardır, hatta becerinin ya da çalışkanlığın da fiyatı vardır. Ama söz verme ve bu sözü tutma paha biçilemez; bu yüzden de bu gibi şeylerin ancak değerinden söz edilebilir. Bunun sonucu olarak ‘Kişi Olmaklık’ bir fiyata tabi değildir. Bir değerdir. Çünkü o, bir amaçtır. Araç olan tüm varlıkların ise bir fiyatı olacaktır. İnsan da gayesi gereği ancak ‘Kişi olmaklık’ı ortaya koyabildiğinde şeyleşmekten, araçlaşmaktan ve fiyatı olmaktan kurutulabilmektedir. Bunun tek yolu ise doğası gereği ahlaki varoluşunu yani ‘**Ahlak Krallığı**’nı gerçekleştirmesidir. Eşyalar diyarında kurtulmak isteyen için bu, bir **zorunluluktur** (Kant, 2002, s. 52,53).

Kant, insanın idealinin ‘Ahlak Krallığı’nı inşa etmesi olduğunu ifade ederken; Ülken de ‘Kişi’ olma gayesinin gerçekleşmesi için mertebelerin teker teker geçilmesinin zorunlu olduğunu ve bu varoluş serüveninin sonunda insanın ‘Aşk Ahlakı’na ulaşması gerektiğini önemle vurgular. Her ikisinin de -terminolojik farklar olsa da- manada birleştikleri görülmektedir. Ve gerek Ahlak Krallığı gerekse ‘Aşk Ahlakı’na varmak isteyen, Yunus’un “Aşk ile gör ne etdim. Hep benliği terk etdim” (Tatçı, 2018, s. 52) ya da Mevlana’nın “ölmeden önce ölmüş yiğit girmiş ize, Mustafa’nın emridir, gelmiş bize” (Mevlana, 2008, s. 651) dediği gibi maksadını gerçekleştirmeye engel olan tüm bağlarından kurtulmak zorundadır. Fakat Ülken, açıkça ifade eder ki “Halkın anlayışı çoğu kere bu hakikatten gafildir” (Ülken, 2004, s. 55). Ama yine de “ruhunda hareket ihtiyacı olan boş durmayacak” (Ülken, 2004, s. 93) ve üçüncü mertebeye geçmek isteyecektir.

Üçüncü mertebe ise ‘**Yurt Sever Mertebesi**’dir. İnsan, bu seviyede kendi özgürlüğüne aşıktır. Onu her şeyin üstünde tutar. Alemin merkezinde kendi vardır. Kendini özgür sanır.

⁷ İkame kavramının tanımını araştırarak olursak; herhangi bir İktisada Giriş kitabına bakmamız yeter. Aynen şöyle yazar, “bir şeyin başka bir şeyin yerine geçmesidir” (Kılıçaslan, 2019, s. 7). Özellikle ekonomik tercihlerimizle ilişkili bir kavram olduğu açıkça ifade edilir. Buna ek olarak bu yöndeki kararlarımızı etkileyen iki ana faktörde ilki olduğunun altı özellikle çizilir. Şöyle ki, eğer bir eylemin sonunda fırsat maliyetinin artması söz konusu ise bu eylemin yerine başka bir eylemin tercih edilmesi ikinci eylemin ilk eylem için bir ikame olduğu anlamına geldiği belirtilir. (Kılıçaslan, 2019). Kant’taki, araçların bir fiyatı olduğu fikri bu noktada daha açıklık kazanıyor.

Fakat bu seviyede olan insan için bu, sadece bir **halüsinasyondur**. Ne yaparsa yapsın o, aslında yine yığından tam anlamıyla sıyrılamamıştır ve onların taktirine muhtaçtır (Ülken, 2004, s. 146). Ülken açısından insan hala tam olarak zincirlerinden kurtulmuş değildir. Sadece böyle olduğunun sanısındadır.

Bu mertebede insani eylemlerin hareket ettiricisi insanın **benliğidir**. Benliğin temellinde ise **gurur** vardır. Bu aşamada insan, her şey 'ben'dedir der ve gururu onun seçimlerinin belirleyicisidir. Fakat gurur, aslında insanın kendi ruhunun gözlerini bağlamaktan başka bir şey değildir. Guru ile gurur için yapılan bir eylem, ahlaki olmak bir yana; Ülken'in ifadesiyle "*insanın ahlaka tecavüzüdür*" (Ülken, 2004, s. 102). Ülken burada bu ifadeyi özellikle kullanır; böyle bir eylem var olan ahlaki değerlerinde kirletilmesi anlamına gelir.

İnsan, bir ahlak varlığıysa ve amacı ahlaklılığı ortaya koymaksa bu mertebe, buna imkan vermeyecektir. Çünkü Ülken'e göre merkeze benliğin koyulduğu ve gurur üzerine inşa edilen bir ahlakın olması, mümkün değildir (Kılıç, 2015, s. 2163). Gurur, gaflete düşmek demektir ve guru için yapılan bir davranış, ahlakı kurmak bir yana onu tamamen yıkan bir eylemdir. Çünkü burada eylemi gerçekleştiren insan özgür olduğu yanılsamasıyla aslında toplumun kendi hakkında verdiği değerlendirmelere ve hükümlere tabidir. Kendisine şerefli desinler diye değerleri benimser (Kılıç, 2015, s. 2164) ve ona göre eylemde bulunur.

Gurur, kişiliğin kendisi olmaktan çok aslında "*kişisel tamamlılığın bir başlangıcıdır*" (Ülken, 2001, s. 187). Ortada hala bir 'Kişi' yoktur. Bununla birlikte gurur, öyle bir etken güçtür ki insanlar arasında bir rekabettin oluşmasına da sebep olur. Bu açıdan bakıldığında rekabetin ya da bir yarışmanın olması demek insanların bir amaç değil bir araç olarak görülmesi demektir; bu da daha önce de ifade ettiğimiz üzere ahlakın amaçlılığı özelliğini ortadan kaldırmakta ve onun inşasına izin vermemektedir. Burada insanın sadece kendisi vardır ve insan, burada "*yarattığı ideal düzeni şahsi bir düzen olarak görür*" (Ülken, 2001, s. 187). Ülken'e göre bu mertebedeki insan, birçok açıdan ahlaki niteliklere sahipmiş gibi görünse de aslında eylemleri "*anarşik ve ahlak dışıdır*" (Ülken, 2001, s. 187). Bu açıdan burada hakiki bir ahlak bilincinden söz etmemiz mümkün değildir.

Ülken'in gurura dayalı insan tipi, **Kierkegaard**'ın ikinci varoluş alanı olarak karşımıza çıkan '**Etik Durak**'taki mitolojik karakter **Agamemnon**'la⁸ benzerlikler göstermektedir. Agamemnon, Kierkegaard açısından önemli bir tiptir. Bunun önemini gösterebilmek için burada kısaca Agamemnon'un mitolojik değerinden bahsetmemiz gerekir.

Agamemnon, büyük bir kral ve komutandır. Savaşlar, kazanmak ister. Özellikle Troia'yı almak, en büyük arzusudur. Bunu başarması onu herkese karşı gururlandıracaktır. Fakat bu savaş için gemilerin ilerlemesini sağlayacak rüzgâr bir türlü çıkmaz. Araştırınca; bunun sebebinin tanrı Artemis olduğu, ortaya çıkar. Agamemnon, çok önce Artemis'in

⁸ Agamemnon büyük bir kraldır ve bu açıdan bakıldığında kendi çıkarları daha önemlidir. Onun istekleri diğerlerinden üstündür ve eylemlerini bu ilkeye göre gerçekleştirmektedir. Agamemnon'un önemi Troya'ya açtığı savaştır. Bakınız: (Erhat, 1996, s. 13-15)

geyiğini öldürmüştür. Bu sebeple onun düşmanlığını kazanmıştır. Aralarındaki anlaşmazlığın ortadan kalkması için Artemis'in tek isteği vardır o da Agamemnon'un kızı Iphigeneia'yı ona kurban etmesidir. Büyük bir zorlukla da olsa Agamemnon, bunu kabul eder. Tam kızını kurban ederken; Artemis, buna kıyamaz ve kızı yerine bir geyik göndererek Iphigeneia'yı kurtarır. (Bayladı, 2005, s. 19,20)

Etik bir karakter olarak Agamemnon, Kierkegaard açısından halkının geleceği, ordusunun onuru ve şerefi için eylemde bulunmuştur. Bu davranışın temelinde aslında toplumun gözündeki değerleri vardır (Kierkegaard, 2005, s. 180). Onu yönlendiren ahlaki iyyinin kendisi değil; Ülken'in ifadesiyle yığının değerleriyle beraber kendi gururdur. Fakat bu davranışı sayesinde artık o bir kahramandır. '**Trajik Kahraman**'dır. Trajik Kahraman'ın tek ihtiyacı ise **toplumun gözyaşlarıdır**. Çünkü toplum için acılara katlanan ve dünyadaki neşesinden feragat eden odur. Bu yüzden diğer insanlar onun eylemi karşısında üzülmür ve göz yaşı döker (Kierkegaard, 1994, s. 51). Bu açıdan bakıldığında ahlaki iyi ya da başka bir ifadeyle 'Kendinde İyi' Kierkegaard'ın etik ve trajik karakterinin eyleminde de amaç olmaktan çıkıp araçlaşmıştır. Hem Ülken'in 'Gurur İnsanı' hem de Kierkegaard'ın 'Trajik Kahraman'ı, her ikisi açısından da ideal olana henüz ulaşamamış; varoluşsal özgürlüğünü henüz tam olarak gerçekleştirememiş ve kendilik inşasını tamamlayamamıştır. Buna rağmen bu süreçte ikisi de **varılıp geçilmesi gereken** bir yerededir ve ideal olanın gerçekleşmesinde diğer aşamalara göre üst bir seviyededirler. Bu noktada insanın varoluşunu gerçekleştirmesi için bir üste sıçraması gerektiği (Ülken, 2004, s. 102) (Kierkegaard, 2007, s. 14), Ülken ve Kierkegaard için zorunlu olan hareket olarak karşımıza çıkar.

Ülken, **büyük ülkücüleri** Aşk Ahlakı'na ulaşanlar olarak nitelendirir. Eğer ileri bir zaman zarfı içinde insanlık bir amaç olarak hedeflenecekse; bunu ancak Aşk Ahlakı mertebesine ulaşanlar, gerçekleştirebileceklerdir. Çünkü bu mertebe öyle bir niteliktedir ki **sevgi üzerine** kurulmuş bir ahlakla inşa edilmiştir. Bu mertebedeki insan, eylemini fayda, tatmin, korku, umut ve gurur gibi etkileyici güçlere bağlı kalmadan **kendi iç doğasından** gelen kudretle gerçekleştirmektedir. (Ülken, 2004, s. 102) Sevgi üzerine kurulmuş bir ahlakın var olduğu tek mertebe vardır; o da '**İnsani Yurtseverlik Mertebesi**'dir.

Bu mertebe insanın varoluşunu tam anlamıyla gerçekleştirdiği; ideale ulaştığı son yerdir. Burada artık bir 'Kişi' olarak aşka ulamıştır. Benlik davasından vazgeçmiş, Aşık Veysel'in "dava insanlık davası" dediği üst insana ulaşmıştır. İçindeki bütün inkılapları sancılı bir şekilde geçirmiş olarak; alemin mihrakı olma özelliğini burada kazanmıştır (Ülken, 2004, s. 147). Bu mertebeye varanlar "*binbir dövüşmenin zahmet ve azabıyla*" (Ülken, 2004, s. 168) bunu elde etmişlerdir.

Artık insan, **özgürdür**. İnsan bunu varoluş sürecinde ona savaş açan her şeyle pençeleşe pençeleşe mücadele ederek kazanmıştır. İnsan, başlangıçta ahlaka ve özgürlüğe sahip olarak varlığa gelmemiştir. Fakat varoluşsal serüveni boyunca etrafındaki tüm zincirleri, prangaları ve bütün bağları hayatı pahasına kopararak (Ülken, 2004, s. 187,188) bunlara ulaşabilmiştir.

Ülken açısından bu mertebeye herkes, tabi ki varamayacaktır. Çünkü bu serüven uzun bir yoldur. Bu yolda yorulan, kahra uğrayan, cefaya dayanamayan ve ruhunda kuvvet olmayan yolcular da olacaktır. Bunlar lanet edecek ve bu yoldan döneceklerdir (Ülken, 2004, s. 111). Özellikle sevgi ahlakını kuramayan bu yolculara Ülken, “**desinler**” ahlakına değer veren dünün ve bugünün toplumlarındaki insanları örnek verir. Bu toplumlar, erdeme erdemli görünmek için değer gösterirler. Eğer iyi bir eylem, gerçekleştiriyorlarsa; o yığın içindeki diğer insanların onlara iyi desinler diyedir. Bir toplum için kendi istek ve arzularından feragat etmelerinin sebebi, Ülken’in ifadesiyle “**bak ne baba yiğit bir adam**” (Ülken, 2004, s. 108) demeleri içindir. Bu tür toplumlarda insan için ‘_mış’ gibi yapmak; yani yapıyor görünmek, yeterlidir. Tanpınar’ın, Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde ifade ettiği gibi bu ‘-mış’ gibi yapan insan aslında “*hem ahmak hem yalancıydı. Belki de ahmak olduğu için yalancıydı. Belki de daha korkunç bir şeydi...*” çünkü onun hala “... şahsiyeti yoktu” (Tanpınar, 2013, s. 308).

Ama son mertebede ulaşılan sevgi ahlakı, bir özgürlük ahlakıdır. Buraya ulaşan kahramanlar, kölelikten nefret etmemekle birlikte; hiçbir dış güce ve insana ibadeti kabullenmezler. ‘Desinler Ahlak’ı, gerçekleştiği toplumun örf ve adetlerine esirken ve bu yüzden de buradaki insanların ruhları özgür olamazken; sevgi ahlakına ulaşmayı başaranlar (Ülken, 2004, s. 108) tam anlamıyla özgürdürler.

Dördüncü mertebede insan, “*Olympos’un tanrıları gibi küçük arzuların üstüne*” (Ülken, 2004, s. 140) çıkmayı başarmıştır. Ancak bu şekilde ‘Gerçek İnsan’ olabilir. ‘Gerçek insan’, bu açıdan bakıldığında “*parlak kıyafetlerden yapma tavırlardan mağrur ve alaycı bilimden nur almaya muhtaç olmayacak kadar... kudretli olandır*” (Ülken, 2004, s. 85). Burada insan, artık kendi bireysel ve dünyevi varlığını; yine kendi ahlaki varlığına feda ederek ve kendi bireysel iradesini varoluşundan kaldırarak (Ülken, 2004, s. 97) kemali olan kişiliğe ulaşmaktadır.

Marvell’in, Amazing Fantasy Spider-Man’de dediği gibi “*Büyük güç beraberinde büyük sorumlulukla gelir.*”⁹ Ülken’de de durum farklı değil. İnsan, kişi olarak ‘Aşk Ahlakı’na vardığında büyük bir güce sahip olur. O da ‘**Özgürlük**’tür. Fakat bu güç beraberinde insana bir nitelik daha yükler. Bu, onu bütün varlıklardan ayrılmasını sağlayan önemli bir özelliktir. Bu özellik, ‘**Sorumluluktur**’ (Ülken, 2004, s. 253).

Sorumlulukla birlikte kişi, en üstün bilinç seviyesine ulaşır. Hiçbir eyleminde faydaya yer vermez. Eylemlerinin amacı kendi içindedir (Ülken, 2004, s. 269). Bu özelliklere sahip olarak kişi, zalim olamaz. Çünkü Zalim, Allah için öldürendir; hevesine göre her şeye zarar vermekten çekinmeyen ve aynı zamanda günlük karı amaç bilip; ebedi zaferi mahvedendir (Ülken, 2004, s. 211). Bu açıdan bakıldığında en süt bilinç seviyesine eren ‘Kişi’, zulmedemediği gibi zulme karşı durur. O, bütün insanları sever. Hakikati sever. Birliği sever (Ülken, 2004, s. 194). Bu sevgi, onu adaletli olmaya yönlendirir (Ülken, 2004, s. 149). Bu

⁹ Bu cümlelerin aslı şudur: “*with great power, ther must also come great responsibility.*” Bu cümle Marvel’in Haziran 1962’de yayınladığı Amazing Fantasy Spider-Man No.15’de yer almaktadır. Bakınız erişim: <https://www.nytimes.com/2022/06/01/arts/spider-man-60.html> 18.01.2023.

sorumluluk ve adalet duyguları 'Kişi'nin, bütün insanların mutluluğu için kendi bireysel mutluluğundan vazgeçmesine sebep olur. (Ülken, 2004, s. 73) Ülken, 'Kişi'nin kendi bireysel mutluluğunu tüm insanların mutluluğuna feda etmesini ise 'Şehit' kavramıyla nitelendirir (Ülken, 2004, s. 72). Burada şu sonuç çıkar ki, insan özgürlüğü elde ederek, adil olma ve tüm insanlar için şehit olma sorumluluğunu üstlenmektedir.

Sonuç

Ülken'in, Aşk Ahlakı'ndaki bütün çabasının, insanı insan yapan niteliğin ne olduğunu temellendirmeye çalışmak olduğunu görmekteyiz. Ona göre alemin mihrakı olarak insan doğası gereği bir ahlak varlığı olduğundan; doğdu andaki durumu, onu insan yapmak bir yana; onun tüm iradesini gasp etmiştir. Çünkü ona göre hakikatleri hakikati olarak insan, varlığa geldiği anda hem biyolojik hem de fizyolojik açıdan zincirlere vurulmuştur. Eğer kendini gerçekleştirmek istiyorsa bütün zincirleri kırmak zorundadır.

İnsanın varlığa geldiği bu durumdan çıkması öyle sanıldığı gibi kolay değildir. Bunun için "kinin geçidini aşmak...birliğe varmak...çokluk köprüsünden geçmek... tutku ocağında pişmek" (Ülken, 2004, s. 73) gerekir. Burada metafor olarak karşımıza çıkan 'Çokluk Köprüsü', bizi Ülken'in mertebeler fikrine götür; 'Ocağa Pişmek' ifadesiyle de Ülken, bunun bir süreç olduğuna ve bu sürecin sancılı ve zorlu bir nitelikte olduğuna dikkat çeker.

Kendinin de ifade ettiği gibi Aşk Ahlakı aslında bir mertebeler ahlakıdır. Bu mertebeler daha önce de söz ettiğimiz üzere her biri kendi içinde aşılması gereken zorlu sınavlar barındırır ve insanın bulunduğu mertebedeki sınavı geçmeden bir diğerine sıçraması mümkün değildir.

Her insan doğası gereği bir kişi olmaklığı ve ahlakılığı kuvve olarak içinde barındırmakla beraber, en üst mertebeye varamadığı sürece bunları inşa etmesi de mümkün değildir. Bu üst mertebeye varmayı 'Aşka Yükselmek' olarak nitelendiren Ülken, 'Aşka Yükselme'yi başarabilenleri 'Şehit' olarak metaforize eder. Buradaki 'Şehit' ifadesi özellikle seçilmiştir. Çünkü o, bu süreç içinde ölerken dünyevi benliğini yitirmiş; sevgi ve dostluk mertebesine bir 'Kişi' olarak varmıştır.

Aşka yükselemeyen 'Sahte adam' ise bir "mahviyet numunesidir" (Ülken, 1998, s. 163). O'nun en önemli sıfatı 'zorakılık'tır. O kendi kişiliği olmadığı için hayalindeki kişilikleri, yapma çabalarla kendinde kurmaya çalışır (Ülken, 1998, s. 165). Kısacası kendi olamaz bir **başkası** olur. Bu yüzden de etrafındaki insanlar karşısında o, erir ve kendi varlığını başkaları içinde kaybeder. Bu açıdan bakıldığında böyle bir insan Ülken'in ifadesiyle "silinmiş ve sıfıra inmiştir" (Ülken, 1998, s. 163). Eğer bu duruma düşmek istemiyor ve 'Kişi' olmak istiyorsak; mertebeleri aşmak varoluşsal zorunluluğumuzdur.

Ülken'in 'Aşk Ahlakı' fikrinde mertebeler önemli olduğu gibi bu mertebelerin aşılması ve insanın ideali olan 'Kişi'ye ulaşmak da önemlidir. Bütün dava, insanın bir 'Kişi' olarak kendini gerçekleştirmesidir. Bu duruma Ülken, 'Kişilik' demektedir ve 'Kişilik', "oldukça girift

ve karmaşık birçok şartların neticesinde" (Ülken, 1998, s. 155) gerçekleşir. Bu şartların her insan için gerçekleşeceğini düşünmek bir hata olacaktır. Dünyevi zevklere düşkünler, arzularına bağlı olanlar ve ölçülü olamayanlar bunu elde edemeyeceklerdir. Bakın Ülken ne diyor:

"Size 'İlkçağ Hikmetini' değil, aşk ahlâkını teklif ediyorum. Sizden vazgeçmenizi, ölçülü olmanızı, arzulara karşı koymanızı ve azla yetinmenizi değil, sonsuzca isteminizi, küçük ve aşağı arzuları aşmanızı, onlara değer ve önem vermemenizi istiyorum" (Ülken, 2004, s. 67)

Bu süreç uzun ve meşakkatli bir yol olduğundan yolculardan fire verenler olacaktır. Bunun sebebi de onların ruhlarındaki potansiyeli ortaya çıkaracak kuvvetleri olmamasıdır. Birçoğu karamsarlığa kapılacak ve ideali olan bu yolu terk edecektir.

Mertebeleri tamamlayan ve mutasavvıfların dediği gibi 'ölmeden önce ölenler', kaybettikleri ölçüde kazananlardan olanlar, en üst mertebe olan insani vatanseverliğe ulaşanlar, kısacası 'Aşk Ahlakı'na yükselenler ancak, bir 'Kişi', olabileceklerdir. Bu büyük bir gücü beraberinde getirmektedir. O da 'Özgürlük'tür.

İnsan, ruhunda inkılaplar geçirerek 'Kişi' olmuştur. Bu değişimler birçok şey kaybettirmiş fakat ona daha üst bir değerde özel bir nitelik kazandırmıştır. Bu nitelik özgürlüktür ve paha biçilemezdir. Özgürlük, büyük bir güçtür ve büyük güçler beraberinde 'Sorumluluk'u da getirir. İnsan, "özgür ve sorumludur ve bu vasıflarından dolayı ona bir kişi" (Ülken, 1998, s. 304) denir.

Özgür ve sorumlu bir varlık olarak 'Kişi', "değerler alemi dediğimiz bir toplum içinde" (Ülken, 1998, s. 304) varoluşunu gerçekleştirdiğinden; bu durum onda "kendi kendini kontrol ve yargılamadan başka bir şey olmayan" (Ülken, 1998, s. 304) 'Vicdanı' oluşturur. Vicdan, Ülken'de eşya alemini aşarak değerler alemine yükselen bir 'Kişi' olarak insana kendini kontrol etme ve yargılama gücü veren bir güç (Gökalp, 2002, s. 60)olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülken düşüncesinde 'Aşk Ahlakı' özgürlük, sevgi ve dostluk ahlakı olduğundan; bu mertebeye varanlar arasında sevgi, hakim olur. Kendini değil; birini değil bu kahramanlar, tüm insanları severler. Bu yüzden burada zulme ve zalime yer yoktur. Zalim'de insanlık sevgisi olmadığı gibi sevse sevse sadece kendisini ve kendi gibileri sever. Diğer herkes onun için amaç değil araçtır. Herkesi kendi gibi şekillendirmek ister. Bu açıdan Zalim, "insanları bir boya getirmek sevdasına düşendir." (Ülken, 2004, s. 211). Sevgisiz Zalim'de vicdan da bulunmaz. Vicdanı olmayanın adaletinden de söz edilemez. Ülken'e göre "İnsan'ın şerefi meziyetlerini en çok geliştiren bir kişiliğe sahip olmasındandır" (Ülken, 1998, s. 276) . Hal böyle olunca O'nun düşüncesinde Zalim'in kişiliği olmadığından şerefinden de söz edilemez.

Bütün bunlardan hareketle şunları söylememiz mümkündür:

Ülken'in 'Aşk Ahlakı' düşüncesine saf ve tek yönlü bir ahlak felsefesi olarak yaklaşmanın mümkün olmadığı açıktır. Onun bu düşüncelerini bir ahlak felsefesi olmaktan daha çok; varoluşçu tarzda şekillenen bir 'İnsan felsefesi' olarak nitelendirmek gerekir. Onun ortaya koyama çalıştığı "İnsan, nedir veya ne değildir" probleminde temele aldığı 'Aşk'

kavramı, tasavvufi olmaktan çok felsefidir. İnsanın varoluş serüvenin önemli bir yer tutan 'Aşk' kavramına Ülken'in, rasyonel bir nitelik kazandırdığı görülür.

Ülken'in varoluşçu tarzı içinde insanı ele alışı ve insanı alemin mihrakı olarak kabul etmesine neden olan 'Kişi' ve 'Kişilik' kavramları, onun insan felsefesini 'Şahsiyetçilik' çerçevesinde anlamamız gerektiğini gösterir. Mertebeler ve bunların aşama aşama belli sınavların başarılmaması sonunda aşılabileceği düşüncesi, Ülken'in felsefesini inşa ederken; dönemin psikolojik çalışmalarından da yararlandığını gösterir ki; bu da onun interdisipliner bir düşünür olduğunu kanıtlar niteliktedir.

İnsanı doğası gereği bir ahlak varlığı olarak kabul etmesi ve insanın gayesinin hem kendini hem de diğer insanları amaç olarak görmesi gerektiği; insanın varlık gayesini bir bilinçsel olgunlaşmayla uzun bir süreç içerisinde gerçekleştirebileceği düşünceleri Ülken'i felsefi antropolojik tarzda da ele alabileceğimizi ifade eder. Ayrıca onun felsefesinde yer yer verdiği Platon, Kant, Kierkegaard, Nietzsche gibi ünlü batı düşünülerinin fikirleri, onun çok yönlü eklektik bir düşünür olduğunun da göstergesidir.

Son olarak; onun felsefesi hem bir sevgi ve dostluk hem de bir dava felsefesidir. Dava ise insanlık davasıdır. Bu yüzden onun şu cümleleriyle çalışmamızı tamamlamak yerinde olacaktır:

"Bütün insanları seviniz. Bütün Hakikati seviniz. Birliği Seviniz" (Ülken, 2004, s. 190).

Kaynakça

- Aristoteles. (2001). *Ruh üzerine*. (Z. Özcan, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Baykan, F. (2000). *Nietzsche'nin felsefesi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Bayladı, D. (2005). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Bilgili, N. (2017). *Türk mitolojisi*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Bozkurt, Ö. (2014). Felsefede bir kişi/lik modeli oluşturulabilir mi? S. C. Sedat Yazıcı içinde, *Kişi Kişilik ve Kimlik* (s. 65-73). Ankara: Divan Kitap.
- Cevizci, A. (2002a). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Copleston, F. C. (1950, Jan). The human person in contemporary philosophy. *Philosophy*, 25(92), s. 3-19.
- Descartes. (1972). *Ruhun ihtirasları*. (M. Karasan, Çev.) Ankara: M.E.B.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Gökarp, N. (1994, Güz). Realist ve idealist personalizmden çizgiler. *Felsefe Dünyası*(13), s. 35-43.
- Gökarp, N. (2002, Şubat). Hilmi Ziya Ülken'in şahsiyetçiliği. *Türk Yurdu*, 22(174), s. 59-61.
- Gökarp, N. (2014, Haziran). Kişi olmanın değeri ve değerlerin kişi olmadaki yeri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12(27), s. 123-134.
- Gökarp, N. (2021, Aralık). Değer ve kişilik. N. Gökarp içinde, *Değer Çalışmaları* (s. 125-140). Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kant, I. (2002). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi*. (İ. Kuçuradi, Çev.) Ankara: Türk Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kierkegaard. (1994). *Fear and trembling & The book on adler*. (W. Lowrie, Çev.) London: Everyman's Library Press.
- Kierkegaard. (2005). *Kahkaha benden yana*. (N. Çatlı, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kierkegaard. (2007). *Ölümciül hastalık umutsuzluk*. (M. Yakupoğlu, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kılıç, R. (2015). Hilmi Ziya Ülken'de ahlak problemi. S. H. Bolay (Dü.) içinde, *Tanzimattan Günümüze Türk Düşünürleri* (Cilt 4a, s. 2145-2175). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kılıçaslan, Y. (2019). Temel kavramla ve tüketici davranışı. Y. Kılıçaslan, Y. Kılıçaslan, & E. Esen (Dü.) içinde, *İktisada Giriş* (s. 3-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2009). *Nietzsche ve insan*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Locke, J. (1992). *İnsan anlığı üzerine bir deneme*. (V. Hacıkadıroğlu, Çev.) İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Menşüşoğlu, T. (1969). *Kant ve Scheler'de insan problemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Mevlana. (2008). *Mesnevi*. (A. M. Şahin, Çev.) İzmir: Kaynak Yayınları.
- Nietzsche. (2003). *Zerdüş böyle diyordu*. (O. Derinsu, Çev.) Varlık Yayınları.
- Özcan, M. (2006). *İnsan felsefesi: İnsanın neliği üzerine bir soruşturma*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Platon. (2010). *Devlet*. (S. Eyüpoğlu, Çev.) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2006). *Toplum sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Runes, D. D. (1942). *The dictionary of philosophy*. New York: Philosophical Library.

- Şen, D. K. (2022, Aralık). Hermeneutik ve metafor ilişkisi. *Kalemname*, s. 460-478.
- Tanpınar, A. H. (2013). *Saatleri ayarlama enstitüsü*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tatçı, M. (2018). *Yunus Emre yorumları*. İstanbul: H Yayınları.
- Teichman, J. (1985, Apr.). The definition of person. *Philosophy*, 60(232), s. 175-185.
- Topçu, N. (2012). *Ahlak*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Urhan, V. (1998). *Kişikiğin doğası*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1998). *İnsani vatanseverlik*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2001). *Ahlak*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2003). *Şeytanla konuşmalar*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2004). *Aşk ahlakı*. İstanbul: Dünya Yayınları.

